

ÖZMEN, M. (2010), "Özne Üzerine Düşünceler", *Türk Dili Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ, 335-346.

ÖZNE ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

1. Özne, genellikle yüklemle birlikte, cümledeki iki temel ögesinden biri olarak kabul edilir ve yaygın olarak, "cümledeki yüklemde söz konusu olan eylemi yapan, yüklemle belirttiği bir eyleme konu olan, ondan etkilenen öge" olarak tanımlanır. Bu açıdan bakıldığında, sözdizimi kaynaklarında yapılan özne tanımları arasında, büyük benzerlikler olduğu görülür; ancak, öznenin nitelikleri açıklanırken, her zaman, tanıma tam olarak uyulduğu söylenemez. Ayrıca, benzer örneklerin sık sık tekrarlandığı ve benzer örneklerden benzer sonuçlara varıldığı görülür.

Özne konusu incelendiğinde, içerisinde pek çok sorunu barındırdığı görülür. Biz, bu bildiride, fikir birliğine varılamamış mevcut sorunlar üzerinde duracağız ve dikkatimizi çeken bazı konulardaki görüşlerimizi belirteceğiz.

2. Cümle ögesi olarak özne

Öznenin cümle ögesi olarak ne olup ne olmadığı, özellikleri, cümle içerisindeki yeri, diğer cümle ögeleriyle ilişkileri, değişik zeminlerde değişik boyutlarıyla tartışılmış ve tartışılmaktadır; ancak, bu konuda tam bir fikir birliğine varılabildiği söylenemez.

2.1. Öznenin asıl veya yardımcı öge olması durumu

Cümle üzerinde tartışabilmek için, önce öznenin cümle içerisindeki önemini, yüklemle birlikte cümledeki asıl unsur olup olmadığını belirlemek gerekir. Öznenin asıl öge olup olmadığı konusunda, gramer sözlükleri ile sözdizimi kaynakları değişik tutumlar sergilemiştir.

Bazı gramer sözlükleriyle (Hatiboğlu, 1978, 99; Topaloğlu, 1989, 121; Korkmaz, 2003, 171; Vardar ve arkadaşları, 1998, 165) gramer kitaplarında (Gencan, 2001, 112; Demir-Yılmaz, 2003, 209, 210), öznenin asıl unsur veya

* V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri, II, 20-26 Eylül 2004, Türk Dil Kurumu Yayınları: 855/ II, Ankara, 2331-2340. s.

mcı unsur olup olmadığı konusunda bir görüş belirtilmezken, bazı gramerler, özneyi, yüklemden sonra cümledeki ikinci ögesi (Ergin, 1962, 377; uoğlu, 1974, 525, 526; Şimşek, 1987, 76-77; Karahan, 1995, 45) veya cümlede birlikte, cümledeki temel ögesi olarak kabul etmiştir (Dizdaroğlu, 1974, 39; Ediskun, 1985, 328-334; Mehmedoğlu, 2001, 66; Zülfikar, 2001, Demircan, 2003, 9). Bunun yanında, bazı gramerciler, hem özneyi cümledeki temel ögesinden biri saymış hem de öznesiz cümlede bulunamayacağını gereğini duymuşlardır (Bozkurt, 2000, 165; Koç, 1990, 359). Bazı er de, özneye, önem sıralamasında, yüklemden sonra ikinci sırada yer ekle birlikte, "Her tür çekimli eylemin bir öznesi vardır." diyerek özneyi cümlede bulunamayacağını belirtmişlerdir (Hatiboğlu, 1982, 110). Geleneksel dilbilimin pek çok kuramında da, özne, eylemle birlikte, cümledeki vazgeçilmez bir ögesi olarak kabul edilmektedir (Günay, 1998, 5, 6).

Görüldüğü kadarıyla, özneyi hem cümledeki ikinci ögesi hem de yüklemle birlikte temel ögesi sayan dilciler, öznenin cümledeki yerinin ve yüklem kadar önemli olduğunu kabul etmektedirler.

Eğer özne, cümlede söz konusu olan eylemi gerçekleştiren, bu eyleme z kalan veya eylem kendi üzerinde gerçekleşen öge ise, özne yüklemle birlikte cümledeki asıl ögesidir.

2.2. Öznesiz cümle olup olmaması konusu

Özneyle ilgili tartışmalardan birisi de, öznesiz cümle olup olmaması konusudur. Genel olarak, yüklemi edilginlik eki almış geçişsiz fiillerden oluşan cümlelerle, bazı genel kullanımlarda ve bazı kiplerin üçüncü kişilerinin genel kullanımlarında öznenin bulunmadığı veya belirsiz olduğu kabul edilmektedir. Çimci dilcilere göre, yalnız teklik üçüncü kişileri kullanılan meçhul fiilli cümlelerle, gereklilik kipinin teklik üçüncü kişilerinin genel kullanımlarında bulunmaz (Ergin, 1962, 377). Bu konuda, "Mektup istemez, telgraf", "Bazen olur, saatlerce acıkmam", "Geçmiş olsun.", "Afiyet olsun.", "Aya gitmeli, modelleri görmeli." "Olur, gelirim." vb. cümleleri, belirsizdir (Hatiboğlu, 1982, 117-118); yüklemi, edilginlik eki almış geçişsiz cümlelerden oluşan cümlelerle, "Yazıklar olsun!, Geçmiş olsun!, Afiyet olsun!" emir kipleriyle kalıplaşmış sözleri, öznesiz / belirsiz özneli (Zülfikar, 1995, 44); edilginlik eki almış geçişsiz yani meçhul fiilleri öznesiz; ancak, "Geçmiş olsun", "Ne mutlu Türküm diyene" tipindeki cümleleri özneli sayar (Zülfikar, 1995, 50), yüklemi edilginlik eki almış geçişsiz fiillerden oluşan cümleleri, "dilbilgisel anlamda öznesiz", "mantıkça özne"li (Şimşek, 1987, 10) olarak kabul eden dilciler bulunmaktadır.

Yüklemi edilgenlik eki almış geçişsiz fiillerden oluşan cümlelerle bazı kiplerin üçüncü kişi kullanımlarında özne, cümle ögesi olarak görünmez. Bazı deyimlerle bazı kalıplaşmış ifadelerde ise, genellikle cümle ögesi olarak görünmüyor izlenimi verir. Bu tür cümlelerde, cümle ögesi olarak görünmese de, eylemi yapan veya maruz kalan, gerçekleştiren veya gerçekleştiremeyen, bilmediğimiz veya adını söyleme gereği duymadığımız birileri vardır. Bu tür öznelere, *belirsiz özne* denebilir; ancak, belirsiz özne, olmayan özne anlamına gelmez.

2.3. Fiilimsilerde özne

Fiilimsilerdeki özne ile, cümlelerdeki öznenin aynı özelliklere sahip olduğu söylenemez. Cümle özneleri, cümlede söz konusu olan bir eylemi gerçekleştiren veya o eyleme maruz kalırken, fiilimsilerdeki özneler, sonuçlanmamış fiillerle ilgili öznelerdir.

Ayrıca, cümle özneleri ile isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil özneleri, birbirlerine göre, farklılıklar da gösterebilirler. "Koşup geldi." cümlesinde, fiilimsi öznesi ile cümle öznesi aynı kişi olmakla birlikte, eylemin gerçekleşmesi açısından bakıldığında, "koşup"un özneyle olan ilişkisi ile "geldi"nin özneyle olan ilişkisinin aynı olmadığı görülür; zira, birinde zarf tümleci görevinde çekimsiz ve şahıssız, diğerinde ise, çekimli bir fiil şekli vardır. Yine, "benim yaptığım iş", "benim yapacağım iş" veya "benim bu işi yapmam", "benim evde çalışışım" derken, *yaptık* ve *yapacak* sıfat-fiillerinin veya *yapma* ve *yapış* isim-fiillerinin öznesi, "ben"dir ve tamlayan halindedir. Oysa, cümlelerin özneleri hep yalın hâldedir. Bu tür yapılarda öznenin varlığı kabul edildiği takdirde, aynı unsur hem tamlayan hem özne olmaktadır. Diğer bir sorun da yine sıfat-fiillerle ilgili olarak karşımıza çıkmaktadır. "Çalışan memur, gelecek günler, görünmez kaza, solmuş çiçek" tipindeki sıfat-fiillerle kurulmuş sıfat tamlamalarının hareket niteliği verilmiş isim unsurları, özne olarak görülebilmektedir. Böyle bir değerlendirme söz konusu olduğunda da, öznenin sıfat-fiilden sonra geldiği kabul edilmiş olur.

Sıfat-fiillerle kurulan sıfat tamlamaları ile, isim-fiil ve sıfat-fiillerle kurulan isim tamlamalarının, yaygın olarak isim ve sıfat tamlaması özellikleri üzerinde durulmuş; ancak, fiilimsi yönleri üzerinde pek fazla durulmamıştır. Ayrıca, her fiilimside, özne, hatta nesne veya zarf tümleci bulunabileceği; ancak, yüklem esas alındığında, özneyi sadece yüklemle ilgili kılmak gerektiği düşüncesinde olan dilcilerin bulunduğunu da belirtelim (Zülfikar, 1995, 45).

2.4. İsim cümlelerinde özne

İsim cümlelerinin özneleri, fiil cümlelerinde olduğu gibi, ne yapan öz-
ne, ne de olan veya maruz kalan öznedir; zira ek-fiil, ne kılıcı bir fiildir, ne
dilgeni veya meçhul şekli olan bir fiildir. İsim cümlelerinde, yüklem-
isim unsurunun karşılığı olan kavramın, öznede bulunduğu bildirilir,
isim isminin anlamı özneye isnat edilir. Özne açısından bakıldığında ise,
yüklem isminin karşıladığı anlamı taşır.

Öznede, sadece, *yapıcılık* ve *kılıcılık* özelliği arayan, fiil cümlelerinin
öznelerini gerçek özne veya sözde özne diye iki gruba ayıran bakış açısıyla
bakıldığında, isim cümlelerinin özneleri de *yapıcı*, *kılıcı özne* değildir. Fiil
cümlelerinin öznelerini, *gerçek özne*, *sözde özne* diye tasnif edenlerin, isim
cümlelerini bu açıdan değerlendirmemeleri ilginçtir.

3. Özneye ilgili tasnifler

Yapılan özne tasniflerinin doğrudan doğruya, fiil cümlelerinde yüklemi
oluşturan fiilin çatısıyla ilgili olduğu görülmektedir. Fiil çatıları içerisinde,
n, *edilgen*, *dönüşlü*, *ettirgen* ve *işteş* çatılar arasında, en öne çıkarılan
edilgen çatıdır. Yüklemi etken çatılı fiillerden oluşan cümlelerde, özne,
hangi bir tasnife tabi tutulmadan sadece "özne" olarak adlandırılırken, çatı
bilgi almış fiillerin özneleri için, değişik terimler kullanılmaktadır; ancak, te-
ker, her zaman, aynı anlamda kullanılmamakta, aynı terim için farklı kar-
şılıklar düşünülebilmektedir.

Özne tasnifinde, yüklemi oluşturan eylemin etken fiil olarak sahip oldu-
ğu özellikler ile, çatı eki aldıktan sonra ortaya çıkan durum, büyük önem
taşıdığı için, geleneksel dilbilgisi ile dilbilimin değişik akımlarının bakış
açılarına göre, birbirinden farklı özne tasnifleri yapılabilmektedir.

3.1. Edilgen çatıya göre özne tasnifleri

Sözdizimiyle ilgili kaynaklarda ve gramer sözlüklerinde, edilgen çatılı
cümlelerle ilgili tasniflerde, en çok, *sözde özne / gramerce özne*, *mantıkça*
özne, *örtülü özne* tanımlarıyla karşılaşmaktayız.

3.1.1. Sözde özne / Gramerce özne

Sözdizimi kaynakları, özneyi, "Yüklemde söz konusu olan eylemi ya-
pıyı, yüklem belirtiği bir eyleme konu olan veya ondan etkilenen öge"
tanımlamakla birlikte, bazı dilciler, yüklemi edilgen çatılı cümlelerin
öznelerini *sözde özne* olarak kabul etmektedirler (Bozkurt, 2000, 165;
Daroğlu, 40; Ediskun, 1985, 222, 333, 337, 338; Eker, 2003, 356;

Hatiboğlu, 1976, 1978, 112; Hatiboğlu, 1982, 116; Korkmaz, 2003, 199; Şimşek, 1987, 78; Zülfikar, 1995, 44; Zülfikar, 2001, 183). Bazı dilciler de *sözde özne* terimi yerine *gramerce özne* terimini kullanmaktadır (Banguoğlu, 1974, 413; Korkmaz, 2003, 110; Topaloğlu, 1989, 80). Bir tarafı *örtülü özne* ile de ilişkili olan bu tür yaklaşımlara karşı çıkan ve *sözde özne* yaklaşımını yabancı etkilere bağlayan dilciler de bulunmaktadır (Ercilasun, 1995, 49-50).

Sözde özne görüşünü benimseyen dilcilere göre, "Çocuk kapıyı açtı.", "Çiftçi tarlayı sürdü." tipindeki *A* cümleleri, yüklemeleri edilgenleştirilerek, "Kapı açıldı.", "Tarla sürüldü." tipindeki *B* cümlelerine dönüştürülünce, *B* cümlesinin öznesi, gerçek özne değil, *A* cümlesinin nesnesi olan *sözde özne*dir. Gerçek özne *A* cümlesinin öznesidir. Bu bakış açısına göre, *A* cümlesi, *B* cümlesine dönüştürülünce, *A* cümlesiyle *B* cümlesinin bir ilgisi kalmamasına rağmen, *A* cümlesinin öznesi, hâlâ *B* cümlesinin de öznesi gibi algılanmakta ve *B* cümlesinin öznesi de *A* cümlesinin nesnesi olan biçimsel özne olarak kabul edilmektedir. Buna göre, buradaki çelişki, cümle değiştiği, eski cümle- nin yerine yeni bir cümle oluşturulduğu hâlde, bu cümleyi hâlâ bir önceki cümlelerin ölçüleriyle değerlendirmekten ve öznenin mutlaka *yapan*, *kılıcı*, diğer bir deyişle gerçek anlamıyla *fail* konumunda olması gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Bunlara örnek olarak, özneleri, *sözde özne* olarak adlandırılmayan, "Değirmen taşı durmadan dönüyor", "Kadın dövündü durdu.", "Hava çok sıcak, çok susadık?" tipindeki cümlelere bakalım. Birinci cümlede, değirmenin taşı kendi kendine değil, insan, su, rüzgâr veya motor gücüyle dönüyor. İkinci cümlede, kadın hem döven hem dövülendir. Üçüncü cümlede, biz istediğimiz için değil hava sıcak olduğu için susadık. Bizi, *sıcak* susattı. Yani müsebbip sıcaktır. Bu açıdan bakıldığında, *sözde özne* olarak adlandırılan *özne* tipiyle, bu cümlelerdeki özneler arasında, pek fark olmadığı görülür; ancak bu tür öznelere, *sözde özne* denmemektedir.

Buna göre, öznenin mutlaka, *yapan*, *yapıcı*, *fail* olması gerekmez. Eğer öyle olsaydı, yapıcı durumunda olmayan öznelerin hiçbirini *özne* olarak değerlendirmemek gerekirdi.

3.1.2. Mantıkça özne

Mantıkça özne tanımı da, yüklemi oluşturan eylemin edilgen olmasıyla ilgilidir. Bazı dilcilerin *örtülü özne* olarak da adlandırdıkları *mantıkça özne* tasnifini yapan dilcilere göre (Topaloğlu, 1989, 107; Korkmaz, 2003, 110), "Çocuk kapıyı açtı." tipindeki *A* cümlesi, "Kapı açıldı" tipindeki *B* cümlesine dönüştürülünce, "kapı", kendi kendine açılmayacağına göre, kapıyı açan

isi vardır. İşte, cümlede görünmeyen, fakat kapıyı açan kimse, diğer bir deyişle, *A* cümlesinin öznesi, *B* cümlesinin mantıkça öznesi olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda da, yine öznenin mutlaka yapıcı olması görüşüdür ve artık, *A* cümlesiyle *B* cümlesinin ilgisi kalmamasına rağmen, biri diğerinden dönüştürülmüş iki ayrı cümlenin bulunduğu gerçeği göz ardı edilmektedir.

Kimi dilciler, yüklemi edilgen fiillerden oluşan cümlelerde, "*tarafından*" ya +*CA* eki aracılığı ile cümleye eklenen zarf tümleci durumundaki yapıcı ya kılıcı cümle öğelerine *gerçek özne* veya *mantıkça özne* (Korkmaz, 2003, 4), kimi dilciler de *tarafından*, *dolayısıyla*, *etkisiyle...vb.* veya +*CA* eki aracılığı ile cümleye katılan öğelere *gerçek özne* (Gencan, 2001, 368-369; İskun, 1985, 222.) demektedirler. Bu yaklaşımların arkasında da, yine öznenin mutlaka *fail*, *kılıcı*, *yapıcı* olması gerektiği mantığı yatmaktadır. İşin özüyle olunca, cümlenin öznesi, "sözde özne" veya "nesne", cümleye *tarafından*, +*CA*, *dolayısıyla*, *ötürü*, *etkisiyle vb.* ile sokulan zarf tümleçleri de *özne* olarak görülmektedir.

Bu bakış açısı, özneyi, dolaylı tümleçlere kadar götürebilmektedir. Buna ek olarak, kimi dilciler de, yüklemi, ettirgenlik eki almış geçişli fiillerden oluşan cümlelerde, eylemin yöneltildiği +*A*'lı dolaylı tümleçlerde saklı "kılıcı"lara, *mantıkça özne* demektedir (Banguoğlu, 1974, 417-418, 526-527). Bu bakış açısı da, yine özneyi yapıcı olarak kabul etmekte ve yüklemi ettirgenlik eki almış geçişli fiillerden oluşan cümlelerdeki +*A*'lı dolaylı tümleçlere de *mantıkça* da olsa *özne* demektedir.

Kimi dilciler ise, yüklemi edilgenlik eki almış geçişsiz fiillerden oluşan cümlelerde, "Tümcede açık olarak yer almayan, yüklemdeki kişi ekinden arılamayan, ancak mantık yoluyla bulunan özneye mantıkça özne" demektedir (Şimşek, 1987, 80).

3.1.3. Örtülü özne

Bazı dilciler, yüklemde söz konusu olan eylemin oluşmasında etkili olan, dolaylı tümleç veya zarf tümleçlerine, *örtülü özne* adını vermektedirler. Buna göre, bu tür cümlelerde, biri gerçek olmayan, diğeri ise gerçek ama örtülü olan, yani *dolaylı tümleç* veya *zarf tümleci* görünümünde iki özne bulunmaktadır.

Edilgen yüklemli cümlelerin öznelere *sözde özne* olarak kabul edenler için, işin açısına göre, *tarafından* sözcüğü ve +*CA* eki ile (Hatiboğlu, 1978, 99; Şimşek, 1996, 11) veya *tarafından*, *yüzünden*, *etkisiyle*, *nedeniyle*, *dolayısıyla*, *etkisiyle*, *ötürü... vb.* yardımcı sözcükler aracılığı ile cümleye dahil edilen

zarf tümleci konumundaki cümle öğelerine (Dizdaroğlu, 1976, 41) *örtülü özne* denmektedir. Bu tür cümlelerde, biri *sözde özne*, diğeri de cümlede *tarafından'lı* veya +CA'lı öge olarak tümleş görünümündeki *örtülü özne* olmak üzere iki öznenin varlığı kabul edilmektedir. Oysa bir öge ya öznedir ya tümleçtir. Bir öge, hem özne hem nesne, hem tümleş hem özne olamaz.

Örtülü özne veya *mantıkça özne* diye adlandırılan tümleş işlevindeki cümle öğelerine, doğrudan doğruya özne diyen dilciler de bulunmaktadır. Bu görüşe göre, *sözde özne* ve *örtülü özne*, Fransızcada olabilir, ama, Türkçede bulunmaz. Yine bu görüşe göre, "Bu bina yapıldı.", "Bu bina mimar tarafından yapıldı." cümlelerinde "bu bina" belirtisiz nesne, "mimar tarafından" yapısı içindeki "mimar" da gerçek özne olarak kabul edilmektedir (Tariktaroğlu 1996, 163, 194). Böyle bir yaklaşımda, özne, özne olmaktan, nesne de nesne olmaktan çıkmakta, yüklemi, edilgen fiillerden oluşan cümlelerin öznesi nesne, zarf tümleci de özne olabilmektedir. Bu yaklaşımlar, *sözde özne* ve *gizli özne* ifadelerinin dolaylı söylemlerini, doğrudan söyleme dönüştürmekte, zarf tümlecine de doğrudan doğruya özne demektedir.

Yüklemi edilgen fiilli cümlelerdeki özneler, sadece *yapan*, *yapıcı*, *fail* açısından değerlendirilirse, o zaman, *nesne görünümünde özne* veya *sözde özne* (Masa silindi.), *zarf tümleci görünümünde özne* (*tarafından'lı*, *ötürü*, *dolayı* vb. sözcüklerle kurulan cümleler), *dolaylı tümleş görünümünde özne* (Evi boyacıya boyattım) çeşitleriyle, dolayısıyla, dolayısıyla cümle öğelerinin birbirleriyle karışması durumuyla karşı karşıya kalırız.

3.2. Etken, ettirgen, dönüşlü, işteş çatılara ve değişik dilbilim akımlarına göre özne tasnifleri

Özne, yüklemi edilgen çatılı cümlelerde olduğu gibi, yüklemi etken, ettirgen, dönüşlü, işteş çatılı cümlelerde de bir takım özellikler gösterir. Özneler, çatılarla olan ilişkilerine göre, gerek geleneksel dilbilgisi, gerekse değişik dilbilim akımları açısından, farklı özellikleri göz önüne alınarak sınıflandırılabilir.

Etken çatılı fiillerde, *eylemi yapan özne* (git-, kır-, vb.) *eylemden etkilenen özne* (kork-, bit-, vb.) (Demircan, 2003, 128, 144); "etken-özneli" olan geçişsiz eylemin öznesinin "özde özneli"; "etkilenen özneli" olan geçişsiz eylemin öznesinin ise "özdenesneli" özne olduğu kabul edilebilmektedir (Demircan, 2003, 146). Ettirgen yüklemli cümlelerde, ettirgen özneye *dışsal özne* denebildiği gibi (Demircan, 2003, 10); ettirgen çatıların "sebeplilik" işlevine sahip olduğunu kabul eden bakış açıları da vardır (Özkan, 2001, 13-

İ). Yüklemini oluşturan eylemin çatı durumuna göre tasnif edilen özneler, eğişik adlarla adlandırılmaktadır (Bolulu, 1992, 46-52); ancak bu konuda henüz bir terim birliğine varıldığı da söylenemez.

Yazınsal göstergelime göre de, özneler, *durum öznesi*, *gücül* (ya da *letilen*) *özne*, *eyleten* (ya da *koşullandırıcı*) *özne*, *gerçekleştirici* (ya da *emci*) *özne*, *karşı özne* vb. sınıflara ayrılabilir (Günay, 2000, 51-). Özne tasnifinde, canlı özne ile cansız özne arasında fark gören yaklaşım da vardır. "Taş camı kırdı." cümlesinde, taş cansız olduğu ve camı kendine kıramayacağı için, bu tür öznelerin canlı öznelerden farklı olduğu kabul edilmektedir (Günay, 1998, 11).

4. Özne kip ilişkisi

Öznelere, kip açısından baktığımızda, "Acaba, öznelerin durumu, kiplerından incelenebilir mi? Bildirme kipleriyle tasarlama kiplerinin özneleri arasında farklılık görülebilir mi?" soruları aklımıza gelebilir.

Bildirme kipleri, geniş zamanda, hâlde, geçmişte ve gelecekte yapılan, olmakta olan veya yapılacak olan eylemleri bildirir. Dolayısıyla, bildirme kiplerindeki özneler de bu bildirilen eylemleri gerçekleştirir veya bu eylemlerle maruz kalır. Tasarlama kiplerindeki özne ise, henüz gerçekleşmemiş, tasarlama kiplerinde olan, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan bir eylemin müsbet uygulayıcısı veya maruz kalıcısı durumundadır. Bu açıdan bakıldığında, yüklemi gelecek zamanla çekimlenmiş cümlelerde de, öznenin henüz bir eylemi gerçekleştirmemiş ya da herhangi bir şeye maruz kalmamış olduğu görülür.

5. Ünlem cümlelerinde özne

Hitap özelliği taşıyan ikinci kişi ifadeli cümlelerle teklik ve çokluk ikincisi emir kiplerinde, bazen, özne ile bağımsız tümleçlerin birbirlerine karıştırıldığı, bazı dilcilerin seslenmeli özneleri, bağımsız tümleç olarak değerlendirdiği görülmektedir. Eğer, seslenmeli özneler bağımsız tümleç olarak değerlendirilirse, emrin ikinci kişilerindeki hitapların tümünde, hitap edilenin bağımsız tümleç, öznenin de "sen" olması gibi bir durum ortaya çıkar. Özneye de yüksek sesle hitap edilebileceğine göre, hitap edilenin bağımsız tümleçleri birbirine karıştırmamak gerekir.

Daha çok böyle köprülerden geçersin çok!

Cahit Külebi! (Külebi, 1979, 73).

Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol;
ey hak, yaşa; *ey sevgili millet*, yaşa... Var ol! (Tevfik Fikret, 1962, 96).

Sakın *ey Yahya* sakın yâra vefâsuzdur dime
'Âşık itdügi büyük ihsan degül midür sana (Yahya Bey, 1977, 281/3)

ben bugün hicrûfide yârum hastayam
rahmet itgil *iy nigârum* haytayam (Dâ'î, 2001, 71/1)

beyitlerindeki, *Cahit Külebil*, *ey hak*, *ey sevgili millet*, *ey Yahya*, *iy nigârum* bağımsız tümleç değil, öznedirler. Bu tür hitap cümlelerinde, hitap eden özneyi kuvvetlendirmek için *sen* zamiri de kullanılabilmekte, birbirini kuvvetlendiren iki özne peş peşe gelebilmektedir.

6. Yapı bakımından özneler

Öznelerin, yapı bakımından tasnifinde belli bir sorun görünmüyor. Eğer, özneler, zamirden özne, isimden özne, isim tamlamasından veya sıfat tamlamasından özne biçiminde tasnif edilecekse, üç aşağı beş yukarı, benzer tasniflerle karşılaşılır.

7. Sonuç

Özne, sözdizimi kaynaklarında ve terim sözlüklerinde, yapan, olan veya etkilenen bir cümle ögesi olarak tanımlanmakla birlikte, bir çok dilci, özne çeşitlerini tasnif ederken, öznedeki, "yapan, yapıcı", yani gerçek anlamda "fail" özelliklerini aramaktadır. Böyle bir tasnif veya bakış açısı, karşımıza, gerçek özne - sözde özne, gramerce özne - mantıkça özne ikilemini getirmektedir. Bu ikilem, özneyi, cümledeki eylemi yapan veya yapılan eylemden etkilenen cümle ögesi olarak tanımladıktan sonra, onda "yapan, yapıcı, fail" özelliği aramaktan kaynaklanmaktadır. Öznenin mutlaka "yapan, yapıcı, fail" olması gerektiği düşüncesi, bizi, bazı özneleri gerçek, bazılarını ise, aslında özne olmadığı hâlde özne gibi görünen öğeler olarak değerlendirmek, yüklemi yapıcı ve kılıcı olmayan fiillerden oluşan fiil cümleleri ile isim cümlelerindeki bütün özneleri, gerçek özne saymamak durumuyla karşı karşıya bırakır.

Öznenin mutlaka, *yapan, yapıcı, fail* olması gerekmez. Cümlede eylemin gerçekleşmesiyle ilgisi olan zarf tümleci ve dolaylı tümleç de bulunabilir. Nitekim, *ötürü, dolayısıyla, vasıtasıyla, tarafından* veya +CA eki aracılığı ile eylemin oluşmasına katkıda bulunan zarf tümleçlerinde ve ettirgen çatılı eylem cümlelerinde eylemin yöneltildiği +A'lı dolaylı tümleçlerde bu durumla karşılaşırız. Bu tür cümlelerde, zarf tümleçlerinin veya dolaylı tümleçlerinin altında özne aramak gerekmez.

Yüklemi, edilgenlik eki almış geçişsiz fiillerden oluşan cümlelerle, yükli bazı kiplerin üçüncü kişisi olan cümlelerde ve bazı genel kullanımlarla ilgili kalıplaşmış ifadelerde, özne görünmez. Bu tür cümlelerde, cümle ögesi olarak görünmeyen özneleri, *belirsiz özne* olarak adlandırabiliriz.

Özneler, kendi cümlesinin şartları içerisinde değerlendirilmeli, dönüşümlerle ortaya çıkan farklı cümlelerle karıştırılmamalıdır. Özne, farklı ölçütlerle, farklı bakış açılarıyla tasnif edilebilir; bunun için bir sınırlama getirmek gerekmez. İncelemeci, özneyi, cümlelerin isim veya fiil cümlesi olup olmalarına, yüklemelerin çatı özelliklerine, incelemenin hacmine veya dilbilimci bakış açılarının bakış açılarına göre, işlev ve yapı bakımından değişik bakış açılarıyla tasnif edebilir; ancak, her tasnifin kendi içerisinde tutarlı olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed-i Dâ'i, 2001, *Ahmed-i Dâ'i Divanı (Metin-Gramer-Tıpkıbasım)*
Cilt: I, Haz. Mehmet Özmen, Türk Dil Kurumu Yayınları: 775/1,
Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin, 1974, *Türkçenin Grameri*, İstanbul.
- Bolulu, Osman, "Türkçede Eylemin ve Gerçekleştiricinin Özellikleri -
Eylemler ve Özneler Üzerine Bir Anlam İncelemesi", *Türk Dili
Dergisi*, S.: 32, Eylül / Ekim 1992, 46-52. s.
- Bozkurt, Fuat, 2000, *Türkiye Türkçesi*, 2. Baskı, Hatiboğlu Yayınevi,
Ankara
- Demir, Nurettin - Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları,
Ankara.
- Demircan, Ömer, 2003, *Türk Dilinde Çatı*, Papatya Yayıncılık, İstanbul,
- Dizdaroğlu, Hikmet, 1978, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları:
426, Ankara.
- Ediskun, Haydar, 1985, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Eker, Süer, 2003, *Çağdaş Türk Dili*, 2. Baskı, Grafiker Yayınları: 7, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican, 1995, Hazma Zülfikar "Özne Türleri ve Bunların
Adlandırılışı", "*Türk Gramerinin Sorunları*" Toplantısı (22-23
Ekim 1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, 600, s. 43-51.
- Ergin, Muharrem, 1962, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Yayınları No. 785'ten genişletilmiş ikinci baskı, İstanbul.
- Gencan, Nejat Tahir, 2001, *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Günay, V. Doğan, 1998, "Eylemi Gerçekleştirici Öznenin Kimliği ve
Gücü", *Dil Dergisi*, Ekim 1998, S. 72, 5.-27. s.
- _____, 2000, "Göstergebilimsel Çözümlemede Özne ve Gücü", *Dil
Dergisi*, S. 97, Kasım 2000, 45-65
- Hatiboğlu; Vecihe, 1978, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 276. Ankara.
- _____, 1982, *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-
Coğrafya Fakültesi Yayınları No: 317, Ankara.

- Karahan, Leylâ, 1995, *Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-*, Üçüncü Baskı, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara.
- Koç, Nurettin, 1990, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____, 1996, "Özneyle İlgili Sorunlar, *Türk Dili*, S. 529, Ocak 1996, 7.-15. s.
- Korkmaz, Zeynep, 2003, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, Ankara.
- Külebi, Cahit, 1973, *Türk Mavisii*, birinci Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Mehmedoğlu, Alaeddin, 2001, *Türk Dilinde Bağımlı Birleşik Cümle Söz Dizimi*, Aşyan Yayınları, Adapazarı.
- Özkan, Aydanur, 2001, "Eylem Çatılarının Özne, Nesne, Yüklem İlişkileri Açısından Görünümü Üzerine", *Dil Dergisi*, S.109, Kasım 2001, 5.-25. s.
- Şimşek, Rasim, 1987, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- Tariktaroğlu, Abdurrahman, 1996, "Türkçede Özne Sorunu", *Türk Dili*, Ağustos 1996, S. 536, 192-194. s.
- Tevfik Fikret, 1962, *Rübâb-ı Şikeste ve Tevfik Fikret'in bütün diğer eserleri*, Tertib ve telif eden: Fahri Uzun, İnkılâp ve Aka Kitebevleri Koli. Şti, İstanbul.
- Topaloğlu, Ahmet, 1989, *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- Türkçe Sözlük 1, 2*, 1998, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara.
- Vardar, Berke - Nüket Güz- Emel Huber- Osman Senemoğlu- Erdim Öztokat, 1998, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Kitabevi A.Ş., İstanbul.
- Yahya Bey, 1977, *Dîvan*, Hazırlayan: Mehmet Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın No: 2233, İstanbul.
- Zülfikar, Hazma, 1995, "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı", *Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 600, s. 43-51.
- _____, 2001, "Türkçede Cümle", *Yüksek Öğretimler İçin Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Yargı Yayınevi, 153-218.